

ИСТОРИЈА

год. LIV, бр. 1

Здружение на историчарите на Република Македонија

JOURNAL OF HISTORY

Year LIV, № 1

Association of the Historians of the Republic of Macedonia

ЗИРМ
2019

ИСТОРИЈА, год. LIV, Скопје, 2019, бр. 1
JOURNAL OF HISTORY, Year LIV, Skopje, 2019, № 1

РЕДАКЦИЈА

Драгица ПОПОВСКА (Македонија, главен и одговорен уредник)

Маја Ангеловска–Панова (Македонија)	Вера Гошева (Македонија)
Невен Радически (Македонија)	Никола Минов (Македонија)
Клер. К. Тејлор (Велика Британија)	Ендрју П. Роач (Велика Британија)
Јури Стојанов (Велика Британија)	Денис Озден (Турција)
Лила Мороз-Гжелак (Полска)	Марио Катиќ (Хрватска)
Марина Михаиловна Фролова (Русија)	Стефан Рохдевалд (Германија)
Марјан Иваноски (Македонија, секретар)	

EDITORIAL BOARD

Dragica POPOVSKA (Macedonia, Editor in Chief)

Маја Angelovska-Panova (Macedonia)	Vera Goseva (Macedonia)
Neven Radicheski (Macedonia)	Nikola Minov (Macedonia)
Claire K. Taylor (United Kingdom)	Andrew P. Roach (United Kingdom)
Yuri Stoyanov (United Kingdom)	Denis Özden (Turkey)
Lila Moroz-Grzelak (Poland)	Mario Katic (Croatia)
Marina Mihailovna Frolova (Russia)	Stefan Rohdewald (Germany)
Marjan Ivanoski (Macedonia, Secretary)	

Лектор:
Нада Алексоска

Proof Reader:
Nada Aleksoska

Печатница:
Дизајн и принт солушн студио
„Мавроски“

Printing:
Design&Print Solution Studio
“Mavroski”

Печатењето на овој број е овозможено од Сашко Манолев и
„Електро ЛАБ“ д.о.о. Скопје.

СОДРЖИНА / CONTENTS

НАУЧНИ ТРУДОВИ / SCIENTIFIC PAPERS

- Силвана СИДОРОВСКА-ЧУПОВСКА**
Просветните и црковните прилики во Дебар и неговата
околина во 19 век 5
Silvana SIDOROVSKA-CHUPOVSKA
Educational and Cultural Conditions in Debar and its
Surroundings in the 19th Century
- Бојан ТРПЕВСКИ**
Илинденското востание и Мирџштегските реформи 15
Војан TRPEVSKI
Ilinden Uprising and the Mürzsteg Reforms
- Никола МИНОВ**
Битка за жртвите: Прилог кон прашањето за одгласот на 27
Илинденското востание во странскиот печат
Nikola MINOV
Battle for the Victims: A Contribution to the Question about the
Echo of the Ilinden Uprising in the Foreign Press
- Ѓорѓи МАЛКОВСКИ**
Организационата поставеност и дејствувањето на 55
Контрачетниците во Велешко во Втората светска војна (1942-1944)
Gjorgji MALKOVSKI
Organisational Placement and Operations of the Counter-Chetniks
in the Veles Area During the Second World War (1942-1944)
- Теон ДЗИНГО**
„Кога неправдата станува закон, отпорот станува должност“ 75
скопскиот бискуп д-р Смиљан Фрањо Чекада
Teon DZINGO
“When Injustice Becomes Law, Resistance Becomes Duty”
d-r Smiljan Franjo Cekada. The Catholic Bishop of Skopje
- Александар МАНОЈЛОВСКИ**
Првите повоени правила и програма за работа на еврејската 87
верска општина во Битола
Aleksandar MANOJLOVSKI
The First Post-war Working Rules and Working Programme of the
Jewish Religious Community in Bitola
- Јован ЈОНОВСКИ**
Развојот на македонската хералдичка мисла 105

Jovan JONOVSKI

The Development of Macedonian Heraldic Thought

МАТЕРИЈАЛИ / MATERIALS

Викторија АЛЕКСОСКА, Стојанка КЕНДЕРОВА

Султански ферман од 1871 година за црквата „Св. Никола“ во село Брждани (Кичевско) 123

Viktorija ALEKSOSKA, Stoyanka KENDEROVA

Sultan's Ferman from 1871 about "St. Nicola" Church in the Village of Brzdani (Kichevo District)

Марјан ИВАНОВСКИ

Документ за македонското национално малцинство во Бугарија од 1958 година 133

Marjan IVANOSKI

Document for Macedonian National Minority in Bulgaria from 1958

Александар СИМОНОВСКИ

Документ за ревизија на документацијата на службата за државна безбедност по Брионскиот пленум во 1966 година 139

Aleksandar SIMONOVSKI

A Document for the Revision of the State Security Service's Documentation after the Brioni Plenum in 1966

ПРИКАЗИ / BOOK REVIEWS

Нецад МЕХМЕДОВИЌ

Емилија Сидјанова, *Панаѓурите по бугарските земји во втората половина на XIX век: места за надворешна и внатрешна трговија* (Софија: Нац. библиотека „Св. Кирил и Методиј, 2013), 314. 151

Емилија Сиљанова, *Панаирите по бугарските земи през втората половина на XIX век: средища на воншна и втрешна трговија* (Софија: Нац. Библиотека „Св. Кирил и Методиј“, 2013), 314.

Фатима САЛИФОСКА

Мајкл Д. Калахан, *Лигата на народите, меѓународниот тероризам и британската надворешна политика 1934-1938* (САД: Пелгрејв Мекмилан, 2018), 317. 153

Michael D. Callahan, *The League of Nations, International Terrorism and British Foreign Policy 1934-1938* (USA: Palgrave Macmillan, 2018), 317.

Маја АНГЕЛОВСКА-ПАНОВА

Драгица Поповска, *Усна историја: минатото низ нарација* (Скопје, Институт за национална историја, 2019), 200. 157

Јован ЈОНОВСКИ

Македонско грбословно друштво

РАЗВОЈОТ НА МАКЕДОНСКАТА ХЕРАЛДИЧКА МИСЛА

Abstract: *Development of heraldry, especially its thought, came late in Macedonia, the first available heraldic work being the Stematographia by Hristofor Zhefarovic of 1741. During the 19th century, Jordan Hadji Konstantinov Djinot started first lessons about coats of arms for the oldest children, based on the Stematographia. The first steps of development of the heraldic thought started in 1966 and lasted 6 years. Authors that were prominent in this process were Stjepan Antoljak, Aleksandar Matkovski, Milosh Konstantinov and Slavko Dimovski. The real development started in the 21st century with authors Boban Petrovski, Snezhana Filipova, Jovan Jonovski and Ivan Nacevski, and especially with the work of Macedonian heraldic Society and its journal, Macedonian Herald.*

Key words: *Macedonia, heraldry, Macedonian coat of arms, Macedonian heraldry*

Хералдика е наука која се занимава со проучување на настанувањето и историскиот развој на грбовите, како амблеми на штитови кои служат за идентификација на поединци, семејства или заедници.¹ Хералдиката е систем на симболи за идентификација кој претставува еден цел социо-културен феномен. Нејзиниот зачеток е во западно-европското феудално општество и неговите карактеристики, каде комуникацијата се сведува на вербална и симболична поради нивото и природата на писменоста. Хералдиката е севкупност на грбови определена преку конкретни критериуми. Тоа е интердисциплинарна наука што опфаќа елементи на историја, уметност, право, филозофија итн.

---

¹ Делови од статијата се изложени во мојата докторска теза: *Сонцето и лавот како симболи во хералдиката и вексилологијата на Македонија*, одбранета на ИНИ, 2018, подоцна интегрално објавена во Скопје, од Македонско грбословно друштво во 2019, 32.

Развојот на интересот и проучувањето на грбовите и на хералдиката може да се подели на 4 нивоа: препознавање, колекционерство, проучување и развиена фаза.² Првата фаза препознавање - препознавање на постоењето на хералдички амблеми и хералдички композиции, често аплицирани на разни предмети. Често во оваа фаза не може да се направи разлика дали амблемот е навистина хералдички или само наликува.

Втората фаза - колекционерство – е „собирање на слики“ со грбови при што се знаат само основни информации за грбот, односно неговиот носител. Третата фаза е проучување - проучување на односите и околностите за добивање, носење, наследување на грбот и евентуални промени, како и инволвираните страни.

Четвртата, развиена фаза – проучување на правила и принципи, за составување, сооднос на фигурите итн., но и блазонирање - синтакса и терминологија која се употребува при техничкото опишување на грбовите. Важен дел во оваа фаза е и практичниот и проблемскиот пристап. Практичниот пристап во создавање на грбови, а проблемскиот - што може, а што не може да се употреби/направи или што е подобро да се направи при креирање грбови.

Бидејќи хералдиката е мултидисциплинарна наука и дисциплина, тешко е да се даде една единствена севкупна дефиниција. Така редица книги по хералдика во Англија воопшто не се ни обидуваат да ја дефинираат хералдиката, туку се занимаваат со главниот постулат на хералдиката - грбот.³

Фокс-Дејвис прави дистинкција помеѓу арморија - „наука за правилата и законите кои владеат со употребата, прикажувањето, значењето и познавањето на ликовни знаци и амблеми кои се наоѓаат на штит, шлем или знаме“ и хералдиката која е дефинирана како „сè она што е во надлежност на хералдот... регулирање на церемонии и работи поврзани со педигре“.⁴ Оваа дистинкција ја прави и Стивен Фраир.⁵ Во обединетото Кралство сè уште се зачувани најстарите функции на хералдите - организирање на церемонии, педигреа, а со тоа и дефинирање на редот на наследување на тронот и седење на свечености. Но, во останатиот дел од светот под хералдика се подразбира токму арморијата.

² Јован Јоновски, *Развој на македонската мисла*, предавање одржано на светскиот ден на хералдиката, 10.10.2017 во Скопје.

³ Јоновски, *Сонцето и лавот како симболи во хералдиката и вексилологијата на Македонија*, (Скопје: Македонско грбословно друштво), 32.

⁴ A.C. Fox- Davis, *A Complete Guide to Heraldry* (New York: Bonanza books, 1909 reprint 1978), 1.

⁵ *A New Dictionary of Heraldry*, Stephen Frair Ed., (London: Alphabooks, 1987), 183.

Оксфордскиот водач по хералдика истата ја дефинира како: „Системска наследна употреба на грбовни фигури на штит.“⁶ Додека пак Отфрид Нојбекер, истакнува „сè што е поврзано со грбовите се нарекува ‘хералдичко’, а целиот комплекс на грбовно знаење и уметност се нарекува Хералдика“.⁷ Мишел Пасторо ја дефинира хералдиката како „Наука која ги проучува грбовите – обоени амблеми кои припаѓаат на поединци, семејства или заедници. Нивното создавање е регулирано од конкретни правила кои го одвојуваат средовековниот европски хералдички систем од сите други системи на амблеми, без разлика дали се јавиле порано или подоцна и дали се воени или цивилни“.⁸

Јуриј Арсенов, пак, хералдиката ја дефинира како наука за грбовите – штитови украсени со боја или цртеж и надополнети со шлем со неговите атрибути.⁹ Според Знамјеровски „Хералдиката е помошна историска наука која се занимава со истражување на почетоците и развојот на грбовите и со нив поврзаните правни односи, како и принципите за нивно пластично обликување“.¹⁰ Знамјеровски истакнува многу важни аспекти, правните односи помеѓу грбоносците и помеѓу грбовите.

Бартол Змајиќ ја дефинира хералдиката како „помошна историска наука која се занимава со настанокот, развојот и уметничката изработка на грбови“.¹¹ Тој, ја надополнува дефиницијата со значајна карактеристика на хералдиката, како наука и како уметност која твори и создава нови грбови.

В.И. Адамушко и М.М. Елинскаја ја нагласуваат семиотската страна на хералдиката дефинирајќи ја како: „наука за симболите и алегориите, а нејзиниот практичен дел е уметноста на составување грбови – поле со различни знакови и фигури кои што требаат да се дешифрираат“.¹² Оваа дефиниција навлегува во симболичното сфаќање на грбовите, како ликови кои имаат некое значење, не само како идентификација, туку кои праќаат порака која набљудувачот треба да ја восприеми.

⁶ Thomas Woodcock, John Martin Robinson, *The Oxford Guide to Heraldry* (Oxford: Oxford University Press, 1988), 1.

⁷ Otfried Neubecker, *A Guide to Heraldry* (New York: Barnes & Nobels, 1997), 10.

⁸ Michel Pastoureau, *Heraldry, its Origin and Meaning* (London: New Horizons, 1996), 13.

⁹ Юрий В.Арсеньев, *Геральдика* (Москва: Терра - Книжный клуб, 2001), 16.

¹⁰ Alfred Znamierowski, *Insignia, Symbole i herbi Polskie* (Warszawa: Swiat Książki, 2003), 27.

¹¹ Bartol Zmajic, *Heraldika, Sfragistika, Genealogija, Veksilologija, Rječnik Heraldickog Nazivlja* (Zagreb: Golden Marketing, 1996), 13.

¹² В.И. Адамушко и М.М. Елинская, *Современная Геральдика Беларуси* (Минск: Беларуская Энцыклапедыя імя Петруся Броўкі, 2012), 7.

Дејци на македонската хералдичка мисла до 21 век

Прв кој што ја „донел“ хералдиката во Македонија и пошироко на овие простори бил Христофор Жефаровиќ, македонски преродбеник, зограф, иконописец, бакрорезец, роден во Дојран. Се школувал во Солун, а потоа заминува во Карловачката митрополија. Се занимавал и со трговија и стекнал голем имот. Најголема слава меѓу сите Јужни Словени, му донела неговата граверска и издавачка работа која претставува прва српска печатница во Војводина. Починал во 1753 г. во Москва. Во 1741 г. го издава преводот на словенски на Стематографијата на Павле Ритер Витезовиќ, која е издадена 1701 г. на латински. Книгата излегла на 21.10.1741 во Виена, на денот кога бил Арсение потврден за патријарх и кому му е посветена стематографијата. Жефаровиќ додава на книгата 8 гравури со светци и 8 гравури со српски владетели, како и портрет на патријархот Арсение. Грбовите се преставени со хералдичко шрафирање за означување на боите. На стематографијата работел и виенскиот мајстор Месмер кој ги режел цртежите на Жефаровиќ во бакар. Цртежите се премногу слични на оние од Стематографијата на Витезовиќ. Прво е даден грбот на Патријаршијата, грбот на Илирија, на Немањиковото царство, а потоа по азбучен ред 56 земски грбови. Во вториот дел на Стематографијата, се дава објаснување за секој грб. За разлика од Стематографијата на Витезовиќ, која била напишана на латински јазик, оваа на Жефаровиќ, напишана на словенски јазик, им била достапна на сите без разлика дали се писмени или не, бидејќи била албум со грбови, владетели и светци. Стематографијата била толку популарна што дури била и забранета.¹³

Освен преводот на Стематографијата која ќе стане првиот илустриран прирачник по хералдика, не се познати никакви други хералдички текстови на Жефаровиќ со што го става во првата фаза на познавање на хералдиката, само препознавање и пренесување на сликите со грб.

Јордан Хаџи Константинов - Џинот (1821-1882), „хералдиката, како наставен предмет, ја вклучил во наставната програма за учениците од трет степен („Первите (нај-големите) дџџа“) од образовниот процес што го изведувал во училиштето во Велес и Скопје, веројатно и во Прилеп“.¹⁴ Џинот бил голем следбеник на големиот хрватски преродбеник Људевит Гај (1809 - 1872), од кого, веројатно, ја наследил и

¹³ Александар Матковски, *Грбовите на Македонија – прилог кон македонската хералдика* (Скопје: Нова Македонија – ИНИ, 1970), 125.

¹⁴ Георги Шоптрајанов, *Хералдика, сигилографија, екслибрестика (Врз примери од културата на Велес)* (Скопје: Култура, 1999), 62.

љубовта кон хералдиката. Единственото достапно наставно средство за Цинот, се претпоставува дека била Стематографијата на Жефарович. Не се познати други негови хералдички трудови.

Други значајни дејци од овој период кои се од Македонија, но живееле и твореле во Бугарија се Георги Баласчев и Стефан Бацов.

Георги (Ѓорѓи) Баласчев (1869, Охрид - 1936, Софија) е историчар и публицист. Завршува во солунската егзархиска гимназија и заминува во Софија каде студира историја, па во Виена каде завршува славистика. Бил професор во првата софиска машка гимназија и работел во Народниот историски музеј во Софија. Познаник е на Мисирков од заедничкиот престој во Белград (1889) и во Софија (1890), и е дел од Младата македонска книжевна дружина, и од „Лоза“ каде објавува под псевдонимот Езерски. Тој напишал статија за Бугарскиот државен грб во списанието „Минало“ во 1909 г.¹⁵

Стефан Бацов (1881, Крушево – 1953, Софија). Во 1906 г. завршува декорација и живопис во Прага, потоа заминува во Бугарија каде во 1908 г. станува професор во Националната уметничка академија во Софија, каде предава декорација. Се занимава со дизајнирање на ордени, дипломи, банкноти, акции, амблеми, поштенски марки и друго. Тој е автор на државниот грб на Царство Бугарија во 1927 г. Не се познати негови други трудови од хералдиката.

Првиот кој повеќе се занимава со хералдика е Георги Шоптрајанов, роден во Велес на 2.2.1907, македонски филолог, универзитетски професор и културно-просветен деец, прв Македонец доктор по лингвистички и литературни науки. Основно образование и гимназија завршил во родниот град. Како студент на Филозофскиот факултет во Скопје (1926-1930), на 4.5.1927, бил избран за асистент и така станал прв Македонец со универзитетско звање.¹⁶ Шоптрајанов, престојувал на специјализација во Дижон, Женева, Париз и Бургундија каде се заинтересирал за хералдиката додека работел на својата докторска дисертација која ја одбранил во 1935 г. Во 1937 г. е примен за дописен член на француското друштво за хералдика и сигилографија од Париз. По ослободувањето бил првиот директор на Народна библиотека во Скопје до 1946 г., а потоа е еден од првите професори на Филолошкиот факултет во Скопје. Починува во Скопје во 2001 г.

Освен книгата насловена „Хералдика, сигилографија и екслибристика“, издадена во 1999 година, во која и покрај насловот малку се

¹⁵ Баласчев, Георги . „Българскиот државен герб“ . *Минало*, I, 1909, кн.2, 175-185.

¹⁶ Симо Младеновски, „Георги Шоптрајанов“, *Македонска Енциклопедија* (Скопје: МАНУ, 2009), 1859.

занимава со хералдика, не се познати други негови дела посветени на оваа област.

Со хералдиката, на малку посериозно ниво, се занимава Стјепан Антољак, роден во Добој на 29.8.1909 - историчар, универзитетски професор, член на МАНУ. Завршил историја (1933) и докторирал (1935) на Филозофскиот факултет во Загреб. Бил директор на Државниот архив во Задар (1946–1952), работел како научен соработник на Државниот архив во Ријека (1953–1956), професор на Филозофскиот факултет во Скопје (1956–1969, 1969–1975 хонорарно), во Приштина (1963–1969). Бил раководител на Одделението за античка и средновековна историја на ИНИ во Скопје (1967–1971). Член на МАНУ надвор од работниот состав (од 1979). Починува во Загреб на 14.5.1997.¹⁷

Стјепан Антољак во својот учебник по помошни историски науки на скопскиот универзитет, од 1966 г., вклучува дел за хералдика.¹⁸ Антољак дава еден првичен приказ на хералдиката набројувајќи извори, накусо посветувајќи внимание на грбовите на републиките во СФРЈ. Тој прв го споменува македонскиот земски грб и двете негови редакции како црвен лав на златно поле и обратно. Тој е првиот од Македонија кој дава дефиниција за хералдиката, но не се занимава со други теоретски или практични прашања од хералдиката.

Академик Александар Матковски е историчар-ориенталист, роден во Крушево на 30.5.1922. Бил член на КПЈ и учесник во НОБ. По ослободувањето ја завршил Учителската школа во Скопје, дипломирал на Педагошката школа во Белград и на Филозофскиот факултет (група историја) во Скопје во 1951 г. Во 1957 г. докторирал на Филозофскиот факултет во Загреб и станува првиот македонски доктор на историски науки. Дипломирал и на Филолошкиот факултет во Белград - група за ориентална филологија во 1961 г., со што станува и првиот ориенталист во Македонија. Додека се школувал, бил вработен како учител и професор во неколку основни и средни училишта (до крајот на 1954 г.), а потоа ја почнал научната кариера во Институтот за национална историја до пензионирањето во 1987 г. За дописен член на МАНУ е избран во 1986 г., а за редовен член во 1991 г. Повеќе години бил на студиски престои во Каиро, Багдад и Истанбул. Покрај со османлискиот период, се занимавал и со други теми од македонското минато, како и со исто-

---

¹⁷ Викторија Поповска Коробар, „Антољак Стјепан“, Македонска Енциклопедија, (Скопје: МАНУ, 2009), 71.

¹⁸ Стјепан Антољак, *Помошни историски науки* (Скопје: Универзитет во Скопје, 1966).

ријата на Евреите во Македонија, Македонија во делата на странските патописци и др. Починал на 15.4.1992 година.¹⁹

Матковски е прв кој посериозно се занимава со хералдика. Интересот за хералдика го добива кога дознава дека во некој манастир покрај Фојница во Босна има грбовник, во кој покрај другите грбови го има и грбот на Македонија.²⁰ Некаде околу 1964 г. заминува во Фојничкиот манастир, каде фотографира грбови од овој грбовник.²¹ Во 1968 г. почнува да пишува статии на оваа тема кои ги објавува во разни списанија. Во неговата оставина во МАНУ, фондот Александар Матковски, се зачувани ракописи од негови статии, копии од статии со кои се служел, преписки, како и библиографски материјали кои ги користел или се обидува да ги најде.²²

Така во оставината се наоѓаат 78 нумерирани фиши, со податоци за библиографски единици, како и нивната сигнатура во НУБ или во библиотеката на ИНИ доколку истата е достапна во овие библиотеки, односно е назначено дека истата ја нема (21).²³ Библиографските единици се преземени од други статии и книги, за кои Матковски мислел дека ќе му помогнат.²⁴

Претежно се стари дела, 3 од 16 век, 2 од 17 век, едно од 18 век и 16 од 19 век. Понатаму од 20 век, 18 се од пред Првата светска војна, 18 од меѓувоенниот период и само 2 од после Втората светска војна.²⁵ Најновата библиографска единица е книгата на Александар Соловјев, *Историја на српскиот грб*, објавена во Мелбурн 1958 г., за која пишува дека треба да се позајми од библиотеката во Белград. Од овде е јасно дека неговите ставови биле силно повлијаени од литературата издаден пред Втората светска војна, пред сè од делата на Александар Соловјев.²⁶

---

¹⁹ Симо Младеновски, „Матковски Александар“, Македонска Енциклопедија, (Скопје: МАНУ, 2009), 928-929.

²⁰ Поликсена Матковска, сопругата на Александар, документарна емисија „Александар Матковски“ (17:40), Телевизија КИСС, Тетово, 2001., <https://www.youtube.com/watch?v=XHoACA4fTZc> посетено на 26.4.2019.

²¹ Според зборовите на Матковски од МАНУ, Фонд Александар Матковски, АЕ 53/1-5.

²² Истражувањето на оставината на Александар Матковски во МАНУ е спроведено во текот на 2017 и 2018 година. Од пребогатиот опус, истражен е материјалот поврзан со неговите хералдички интереси.

²³ АЕ 64/1-159.

²⁴ Според проф. Вера Антиќ, кому Матковски ѝ бил ментор, една работа која ја научила од Матковски е токму тоа, да ги запишува библиографските единици искористени од другите по дадена тема. Разговор со авторот, април 2019.

²⁵ За некои дела нема година на издавање.

²⁶ Александар Василијевич Соловјев (18.9.1890, Калиш кај Гродно, Руско царство, сега Полска — 15.1.1971, Женева, Швајцарија) руски историчар, стручњак за сред-

Од преписката со колегите, најстаро зачувано писмо во фондот е од 1966 година испратено од Софија.²⁷ Со тоа се определува поблиску времето кога се јавува интересот на Матковски за хералдиката, или поточно историјата на македонскиот грб, како и неговото каталогизирање. Почнувајќи некаде од 1968 г. Матковски пишува неколку статии и писма по медиумите, од кои во неговата оставнина од МАНУ се зачувани неколку.

Има две статии кои не се датирани. Првата е најверојатно од раната фаза на истражување на оваа проблематика, тие се: „Најстарите македонски грбови“ статија за македонскиот грб во грбовникот на Корениќ - Неориќ, непознат датум.²⁸ Втората е од подоцнежен период - „Македонски грбови во минатото“ - популарен текст, без фусноти кој на 12 страни, прави попис на дотогаш најдените грбови на Македонија, непознат датум.²⁹

Во текот на 1968 г. работи на книгата која има работен наслов „Стариот земски грб на Македонија и други македонски грбови (Прилог кон македонската хералдика)“.³⁰ Текстот е пишуван со молив на хартија, често од различен формат. Имено текстот е пишуван на бела хартија, на задната страна од разни документи како извештаи, покани, формулари итн, но и на хартија за пакување, дури и на салфети. Често од листовите се отсечени делови кои веројатно отпаднале од текстот.

Книгата потоа е напишана на машина за пишување на латиница, од која се направени словослагачки отисоци дадени на авторот да ги коригира, со обележени места за слики. Во фондот на Матковски има и неколку комплети од цинкани клишеа потребни за печатењето на колорните претстави на грбовите. Целиот процес траел 2 години, и

новековна историја и средновековна хералдика. Се школува во Варшава, тогаш во рамките на Руското царство каде дипломира на Правниот факултет во 1912 г. а потоа Историско-филолошкиот факултет. Потоа во 1917 година пребегнува од Русија и во 1920 година доаѓа во Белград, како асистент на правниот факултет. По втората светска војна не е прифатен од комунистичките власти и во 1951 пребегнува во Женева каде е редовен професор по славистика. Се занимава со проучување на илирската хералдика и објавува многу статии, од кои најзначајни се *Постанокот на илирската хералдика и семејството Охмучевиќ, Приноси за босанската и илирска хералдика, и Историја на српскиот грб*, кое е објавено во Мелбурн 1958 г. Член е на Меѓународната академија за хералдика од 1967 г. Умира во Женева 1971. <http://www.istorijskabiblioteka.com/art:aleksandar-solovjev> посетено на 26.4.2019.

²⁷ Стои „испраќачот е нечиток“ АЕ 63/І-ІІІ. Но Стојан Антонов го препознава потписот - Тодор Герасимов (1903-1974) професор по нумизматика на софискиот универзитет. Во него Герасимов му препорачува на Матковски книги за грбовите на Балканските земји: статијата од Баласчев и делата на Соловјев.

²⁸ АЕ 52/1-9.

²⁹ АЕ 46/ІІ/1-12.

³⁰ АЕ 45/ 1-377.

книгата е објавена во 1970 г., во која, главно, се зборува за присутноста на лавот во илирските грбовници. Во книгата има скроман дел од теориската хералдика и соодветна терминологија, што, веројатно, се должи на тоа што македонската хералдичка мисла е во зачеток и недостасува позначајно објаснување за симболизацијата на лавот.

Најплодна е 1969 година со писма и статии, кога и Матковски е највеќе ангажиран со пишувањето на својата книга.

„Македонски грб од 1340 година не постои“ – писмо реакција на написот објавен во списанието Журнал на 11.10.1969 г., Автор на текстот, како што смета Матковски, е Славко Димовски, кому му ги припишува и текстовите во весникот Нова Македонија, како и списанието Македонија на Матица на иселениците. Во писмото, Матковски споменува дека лично тој, а не Димовски, прв го видел и го претставил пред македонската јавност пред 4 години фојничкиот грбовник и македонскиот грб. Во писмото на 5 страни пишува на машина, Матковски пишува за дотогашните сознанија за потеклото и датирањето на Фојничкиот грбовник, со што ја побива тезата дека македонскиот грб претставен таму е од 1340 г.³¹

„Најстариот грб на Македонија“, објавен во *Историја*, год V., 1969, кн.1.³² Во оваа статија Матковски дава преглед на почетокот на хералдиката воопшто и за илирската хералдика на Охмучевиќ, целосно преземајќи ја нарацијата на Соловјев. На крај го споменува грбот на Македонија само од грбовникот на Корениќ-Неорик од 1595 г.

„Стари грб Македоније“, објавен во Југословенски историски часопис 1969, 1,2. Текстот е на 12 страни со машина за пишување плус 3 страни со белешки. Во најголем дел го цитира А. Соловјев и неговите две дела: „Постанокот на илирската хералдика и семејството Охмучевиќ“ од 1933 г. и „Прилози за босанската и илирска хералдика“ од 1954 г.³³

Матковски својот хералдички опус не го ограничи само на Македонија и нејзината хералдика. Така тој пишува за „Хералдичко претставување на Отоманската империја во Европа“ објавено во Гласник ИНИ 1969, XII, 1-2.³⁴

Од позначајните статии се и „Албански грбови во минатото“ објавена на албански јазик во Приштина во 1969 г.³⁵ Така Матковски не

³¹ АЕ 53/1-5.

³² АЕ 49/1-15.

³³ АЕ 47/1-15.

³⁴ АЕ 229/1.

³⁵ Matkovski, Aleksandar. "Stemat Shqiptare në të kaluarën", *Gjurime Albanologjike*. 2, (Prishtina: Insituti Albanologjik i Prishtinës, 1969).

е само основоположник на македонската, туку и на албанската хералдика. Текстот содржи 103 страни на машина за пишување, со 5 фотографии и 3 негативи на грбови од Албанија.³⁶

По објавувањето на книгата пишува писма на реакции. Таква реакција е и на текст објавен во „Борба“ на 10.10.1971 од Коста Тимотејевиќ за грбовите на југословенските републики. Матковски реагира на изјавата дека Македонија до 1945 г. нема свој грб. Тој на 5 страни објаснува дека таков грб постоел и го повикува да ја консултира неговата книга „Грбовите на Македонија“.³⁷ Ова преставува најдоцната статија од фондот на Матковски во МАНУ.

Истата година е издадена колекција од 21 дијапозитиви од грбовите и малечка брошурка од 16 страни со опис на слајдовите, кои биле презентирани по училишта. Изданието е на Заводот за културно-просветен и наставен филм на СР Македонија, Скопје.³⁸

Матковски повторно во 1990 година ќе почне да пишува писма по весници кога со повторното реиздавање на книгата Грбовите на Македонија доаѓа до популаризација на земскиот грб како можен грб на идната независна држава Македонија.³⁹ Во базата на НУБ Климент Охридски, пребарувањето по „Александар Матковски“ враќа 96 одредници од кои две се само за хералдика, Книгата Грбовите на Македонија во две изданија од 1970 г. и 1990 г.

Милош Константинов, роден во Ресен на 26.3.1926 - етнолог, историчар и публицист, долгогодишен директор на градските архиви на Битола и на Скопје, универзитетски професор. Основно училиште и гимназија завршил во Битола (1937-1946). По дипломирањето на скопскиот Филозофски факултет - на Групата за етнологија (1954), бил назначен за директор на Архивот во Битола (1956). Докторирал на Природно-математичкиот факултет во Скопје (1960). Подоцна бил назначен за директор на Архивот на Скопје (1964), По пензионирањето (1984) е избран за редовен професор на Природно-математичкиот факултет по неколку предмети етнологија. Умира во Скопје на 7.6.1993.⁴⁰

³⁶ АЕ 68/1-103

³⁷ АЕ 50/1-10.

³⁸ Матковски, Александар. *Македонските грбови во минатото*. (Скопје: Завод за културно-просветен и наставен филм на СР Македонија, 1971) од колекцијата на Симеон Симев.

³⁹ Александар Матковски. „Хералдичката традиција треба да се чува“, *Нова Македонија*, 9.9.1990.

⁴⁰ Младеновски, „Матковски Александар“, 792.

Милош Константинов во 1972 г. во статијата „Седум градски грбови“ ја дава првата анализа на „грбови“⁴¹ на седум општини од СР Македонија. Тој е првиот во Македонија кој спровел анкета меѓу општините дали користат грб, на што само 7 општини позитивно одговорице. Грбови биле дизајнирани на социјалистички начин, Сепак Константинов направил анализа на штитот и другите елементи на грбот.⁴² Константинов ќе напише писмо во дневниот печат во 1990 г. во кое ќе повика на почитување на хералдичките правила при утврдување на државен грб.⁴³

Македонски хералдички автори на 21 век

На почетокот на 21 век македонската хералдичката мисла влегува во нова етапа. Хералдиката како помошна наука, се изучува заедно со другите помошни науки во истоимениот предмет во еден семестар на Филозофскиот факултет - Институтот за историја. Со создавањето на Македонското хералдичко здружение во 2003 г. се создава тело кое е поконцентрирано на истражување на хералдиката. Следната година, потпретседателот на здружението, Снежана Филипова,⁴⁴ ќе го воведо изборниот предмет хералдика, во програмата за среден век на Институт за историја на уметноста.

Гласникот на здружението „Македонски хералд“ од 2005 г. објавува текстови од хералдика. Во него објавуваат неколку автори.⁴⁵ Снежана Филипова почнува да објавува статии истата година⁴⁶ и во 2015 г, 7 претходно објавени текста поврзани со хералдички мотиви на фрески и една со мијачкото знаме, се објавени во книгата „Студии за македонската хералдика“.⁴⁷

---

⁴¹ Всушност станува збор за социјалистички симболи наречени „грбови“ кои од хералдичка гледна точка не се грбови.

⁴² Милош Константинов, „Седум градски грбови“, *Македонски архивист*, број 1, (Скопје: Здружение на архивистите на СРМ), 1972. 30-46.

⁴³ Милош Константинов, „Мора да се почитува хералдиката“, *Нова Македонија*, 12.6.1992.

⁴⁴ Проф. д-р Снежана Филипова (1965), Институт за историја на уметноста, потпретседател на Македонското хералдичко здружение (2003-2007).

⁴⁵ Македонски хералд објавува текстови и од вексилологија, амблематика, фалеристика, сигнумастика и сл. По еден текст кој се допира до хералдиката имаат напишано и Ана Јорданова, Лена Ангелкоска, Стојанче Величковски, Коста Стаматовски, и Александар Гижаровски.

⁴⁶ Снежана Филипова, „Белешки за мијачкото знаме“ *Македонски хералд* 1(2005) и 2(2007).

⁴⁷ Снежана Филипова, *Студии за македонската хералдика* (Скопје: Македоника литера, 2015).

Јован Јоновски⁴⁸ објавува 14 статии,⁴⁹ како и македонски хералдички термилошки речник во Македонски хералд, во кое во 10 досегашни броеви се дефинира хералдичката терминологија на македонски јазик.⁵⁰ Јоновски учествува на меѓународни конгреси по хералдика.⁵¹

Бобан Петровски⁵² ја објавува книгата „Хералдика и инсигнии“ во 2009 г., која е првиот современ хералдички учебник, во кој се дадени посовремени сфаќања за хералдиката и за грбот. Во книгата се преставени и хералдичките јурисдикции во Европа, како и преглед на хералдичарите од соседството.⁵³

Иван Нацевски⁵⁴ од 2011 г. започнува да објавува во Македонски хералд.⁵⁵ Се концентрира на грбовите на Македонија (земски и од ев-

⁴⁸ Д-р Јован Јоновски (1971), хералдичар, Претседател на Македонското хералдичко здружение (2003-2018) и Македонското грбословно друштво (2018-), вонреден член на Интернационалната академија по хералдика.

⁴⁹ Јован Јоновски во него ги има објавено следните трудови: „Црковната хералдика во Македонија“, Македонски хералд 10; „Сонцето во општинската хералдика во Република Македонија“, Македонски хералд 9, 2015; „Радовиш со нов грб и знаме“, Македонски хералд 8, 2014; „Штитот во македонската месна хералдика“, Македонски хералд 8, 2014; „Грбот на град Скопје“, Македонски хералд 7, 2013; „Месната хералдика во Македонија“, Македонски хералд 6, 2012; „Хералдички грбови за Претседателот и МПЦ“, Македонски хералд 4, 2010; „Грбовите на Македонија“, Македонски хералд 3, 2009; „Македонија со старо нов грб“, Македонски хералд 3, 2009; Јоновски Јован, „Хералдичка анализа на штитовите од Нерези“, Македонски хералд 3, 2009; „Нови месни грбови“, Македонски хералд 2, 2007; „Што е грб?“, Македонски хералд 2, 2007; „Сребрениот волк на Македон“, Македонски хералд 1, 2005.

⁵⁰ Во рубриката „Македонски хералдички термилошки речник“ се објавени: (Грб: поле и фигура, хералдички бои), Македонски хералд 2, 2005; (Видови штитови, поделби и линии на партиции) Македонски хералд 3, 2009; (Чесни фигури – ординарии и нивни карактеристики), Македонски хералд 4, 2010; (Карактеристики на ординарии - продолжеток и субординарии), Македонски хералд, 5 2011; „Крст“, Македонски хералд 6, 2012; „Лав“ Македонски хералд 7, 2013; „Орел“, Македонски хералд 8, 2014; „Други фигури“, Македонски хералд 9, 2015; „Сонце“, Македонски хералд 10, 2016.

⁵¹ Штутгарт, 2010; Чешин 2012, Осло 2014, Глазгов 2016, Чешин 2018.

⁵² Проф. д-р Бобан Петровски (1972) професор на Филозофскиот факултет – Скопје - Институтот за Историја на предметот Помошни историски науки и на Педагошкиот факултет - Скопје по предметот Хералдика.

⁵³ Бобан Петровски, *Хералдика и инсигни* (Скопје: де Гама, 2009).

⁵⁴ Д-р Иван Нацевски (1985), Стоматолог, потпретседател на Македонското грбословно друштво.

⁵⁵ „Воена Хералдика“ Македонски хералд 5, 2011; „Американските воени ознаки и институтот за хералдика“ Македонски хералд 6, 2012; „Хералдика на руските вооружени сили“, Македонски хералд 7, 2013; Македонски месно-хералдички систем, Македонски хералд 7, 2013; „Односот меѓу црвениот и златниот лав кај Матковски“, Македонски хералд бр. 9, Скопје, МХЗ, 2015; „Блазонот на лавот во припишаните грбови на Александар III Македонски“, Македонски хералд бр. 10, Скопје, МХЗ, 2016.

ропските грбовници) и на припишаните грбови на Александар Македонски како и на термилошкиот речник.

Во 2015 г. излегува книгата „Симболите на Македонија“ од Јован Јоновски. Покрај теоретски дел, во неа има и анализа на историските грбови поврзани со Македонија, како и базична анализа на лавот и сонцето.⁵⁶

Во 2018 г. Јоновски ја одбранува докторската дисертација со наслов „Сонцето и лавот како симболи во хералдиката и вексилологијата на Македонија“ на Институтот за национална историја кај менторот проф. д-р Драгица Поповска. Дисертацијата е интегрално издадена во 2019 г.⁵⁷

Развојот на македонската хералдичка мисла

Првата дефиниција на хералдиката во Македонија е дадена од Стјепан Антољак која гласи: „Хералдиката е помошна историска наука која се занимава со проучувањето на настанокот и развојот на грбовите па според утврдените правила го определува начинот на ликовното и описното прикажување на грбот.“⁵⁸ Матковски ја дефинира хералдиката како „помошна историска наука која има за цел да го проучува настанувањето и историскиот развој на грбот воопшто или на одделни грбови, да даде утврдени правила според кои треба да се составуваат, а потоа и ликовно да се изработуваат грбовите, да го утврди начинот на читањето (блазонирањето) на грбовите и да истражува на кого му припаѓа одделен грб.“⁵⁹

Во поновата македонска литература Бобан Петровски главно се држи до дефиницијата од Матковски: „помошна историска наука, која се занимава со проучувањето на настанувањето, историскиот развој и уметничка изработка на грбовите воопшто или на одделни грбови“.⁶⁰ Снежана Филипова хералдиката ја дефинира како „проучување на настанувањето, развојот и примената на грбовите. Тоа се заснива на збир од правила според кои се распоредуваат, цртаат, опишуваат (блазонираат) фигурите, предметите и нивната поставеност во штитот“.⁶¹

⁵⁶ Јован Јоновски, *Симболите на Македонија*, (Скопје: Силсон, 2015).

⁵⁷ Јоновски, *Сонцето и лавот како симболи во хералдиката и вексилологијата на Македонија*.

⁵⁸ Антољак, *Помошни историски науки*, 268.

⁵⁹ Александар Матковски, *Грбовите на Македонија – прилог кон македонската хералдика* (Скопје: Нова Македонија – ИНИ, 1970), 7.

⁶⁰ Петровски, *Хералдика и инsigни*, 11.

⁶¹ Филипова, *Студии за Хералдиката во Македонија*, 7.

Јован Јоновски ја дава оваа збирна дефиниција: наука, која се занимава со проучувањето на: настанувањето, историскиот развој и правни односи поврзани со грбовите кои припаѓаат на поединци, семејства или заедници; принципите и правилата според кои се распоредуваат, цртаат, опишуваат фигурите во штитот и нивното ликовно прикажување и опис на грбот.⁶²

Главниот елемент на хералдиката е грбот – чија примарна улога е идентификација. Зборот грб во македонскиот јазик доаѓа од јужнословенските јазици, каде пак доаѓа од германскиот збор „Erbe“ што значи наследство. „Erbe“ преку руското „герб“ преоѓа во српскиот збор грб.⁶³

За Стјепан Антољак: „Грбот е трајна ознака на одделни личности, корпорации, политички и црковни установи и организации, изразени со ликовни средства, според установени и определени правила“.⁶⁴ Матковски, пак грбот го дефинира како „специјална фигура, или симболично обликување, белег, амблем т.е наследен, непроменет знак, составен според правилата на хералдиката кој служи за разликување на одделно лице, род, општество, институција, град, област, народ, држава, корпорација, политичка, стопанска или црковна организација.“⁶⁵ Петровски целосно ја прифаќа дефиницијата со незначителни интервенции.⁶⁶ Јоновски дава збирна дефиниција: грбот е симболична претстава што укажува на грбоносецот, односно некое негово право и аспирации, изразен со ликовни средства кои се насликани на штит, според хералдички правила, опишан со блазон.⁶⁷

Заклучок

Првата фаза на интерес во хералдиката во Македонија се јавува во 18 век преку преводот на Стематографијата на Павле Ритер Витезовиќ од страна на Христофор Жефаровиќ кој ова дело го прави достапно на словенската публика и кое ќе стане своевидна основа за хералдиката во овие краеве. Служејќи се со стематографијата, Јордан Хаџи Константинов – Џинот во 19 век ќе ја шири свесноста за постоењето грбови.

Втората фаза и првиот дел од третата фаза ќе започнат 1966 г. со „Помошните историски науки“ од Стјепан Антољак, како и пишува-

⁶² Јоновски, *Сонцето и лавот како симболи во хералдиката и вексилологијата на Македонија*, 32.

⁶³ Драгомир Ацовиќ, *Хералдика и Срби* (Београд: Завод за учебнике, 2008) ,7.

⁶⁴ Антољак, *Помошни историски науки*, 177.

⁶⁵ Матковски, *Грбовите на Македонија*, 14.

⁶⁶ Петровски, *Хералдика и инсигнии*, 34.

⁶⁷ Јоновски, *Сонцето...20*.

њата на Александар Матковски, Славко Димовски и Милош Константинов кои ќе доживеат своевидна кулминација во периодот од 1968-1972 година. Сепак најголемо влијание ќе има книгата „Грбовите на Македонија“ од Матковски. Но непосредно по оваа кулминација интересот за хералдиката, од непознати причини, како да запира. Не се познати никакви статии во следниот период од две децении.

Интересот за хералдиката повторно ќе се појави во 1990 г. кога осамостојувањето на Македонија ќе стане реалност а со него и прашањето за нови државни симболи. Повторно најголема улога за повторната популаризација на хералдиката во Македонија е повторното објавување на книгата „Грбовите на Македонија“ од Матковски. Но од страна на развојот на хералдичката мисла во Македонија нема да има промени. Промените ќе се случат скоро 15 години подоцна.

Во 2003 г. се формира Македонското хералдичко здружение. Следната година, потпретседателот на здружението, Снежана Филипова, ќе го воведо изборниот предмет хералдика во програмата за среден век на Институт за историја на уметноста. Во 2005 г. ќе се одржи првото предавање по хералдика во Музеј на Македонија каде ќе биде и промовиран првиот број на Македонски хералд.

Сепак најголемиот напредок ќе се случи во 2009 г., кога ќе се случат неколку многу важни моменти за развојот на хералдичката мисла во Македонија. Најнапред излегува од печат првиот современ хералдички учебник од Бобан Петровски по предметот, „Хералдика и инсигнии“ на Европскиот универзитет. Петровски предава Помошни историски науки на Институт за историја и го осовременува предавањето по хералдика.

Во музејот на Македонија ќе биде отворена поставка посветена на хералдиката на Македонија проследена со предавање за најновите истражувања.⁶⁸ Истата година ќе биде изработен и грб за Претседателот на Република Македонија и други грбови, со што хералдиката е подигната во четвртата фаза со теориска и практична работа.

Во следната деценија со објавување на статии од теориската хералдика, дефинирање на синтаксата на блазонирањето, како и постојаното зголемување на терминолошкиот речник, утврдување на македонскиот територијален хералдички систем и добивање хералдички грбови за општините, ја става македонската хералдика во четвртата фаза, особено со првата одбранета докторска дисертација по хералдика.

---

⁶⁸ Чиј автор е Јован Јоновски.

Литература:

Извори:

МАНУ, фонд Александар Матковски (АЕ 45/ 1-377; АЕ 46/II/1-12; АЕ 47/1-15; АЕ 49/1-15; АЕ 50/1-10; АЕ 52/1-9; АЕ 53/1-5; АЕ 63/I-III, АЕ 64/1-159; АЕ 68/1-103; АЕ 229/I)

Монографии, статии и енциклопедии:

Адамушко В.И. и М.М. Елинская, *Современная Геральдика Беларуси* (Минск: Беларуская Энцыклапедыя імя Петруся Броўкі, 2012).

„Александар Василијевич Соловјев“ <http://www.istorijskabiblioteka.com/art:aleksandar-solovjev> посетено на 26.4.2019.

A New Dictionary of Heraldry, Stephen Frair Ed., (London: Alphabooks, 1987).

Антољак Стјепан, *Помошни историски науки* (Скопје: Универзитет во Скопје, 1966).

Арсенјев Юрий В., *Геральдика* (Москва: Терра - Книжный клуб, 2001).

Ацовић Драгомир, *Хералдика и Срби* (Београд: Завод за уџбенике, 2008).

Zmajić Bartol, *Heraldika, Sfragistika, Genealogija, Veksilologija, Rječnik Heraldickog Nazivlja* (Zagreb: Golden Marketing, 1996).

Znamierowski Alfred, *Insignia, Sumbole i herbi Polskie* (Warszawa: Swiat Książki, 2003).

Јоновски Јован „Грбовите на Македонија“, Македонски хералд 3, 2009.

Јоновски Јован, „Грбот на град Скопје“, Македонски хералд 7, 2013.

Јоновски Јован, *Симболите на Македонија*, (Скопје: Силсон, 2015).

Јоновски Јован, *Сонцето и лавот како симболи во хералдиката и вексилологијата на Македонија* (Скопје: Македонско грбословно друштво, 2019).

Јоновски Јован, „Црковната хералдика во Македонија“, Македонски хералд 10, 2016.

Константинов Милош, „Мора да се почитува хералдиката“, *Нова Македонија*, 12.6.1992.

Константинов Милош, „Седум градски грбови“, *Македонски архивист*, 1, (1972).

Коробар Викторија Поповска, „Антољак Стјепан“, *Македонска Енциклопедија*, (Скопје: МАНУ, 2009).

Матковска Поликсена, „Александар Матковски“, Телевизија КИСС, Тетово, 2001., <https://www.youtube.com/watch?v=ХНоАСА4fTZc> посетено на 26.4.2019.

Матковски Александар, *Грбовите на Македонија – прилог кон македонската хералдика* (Скопје: Нова Македонија – ИНИ, 1970).

Matkovski, Aleksandar. „Stemat Shqiptare në të kaluarën“, *Gjurime Albanologjike*. 2, (Prishtina: Insituti Albanologjik i Prishtinës, 1969).

- Матковски Александар. „Хералдичката традиција треба да се чува“, *Нова Македонија*, 9.9.1990.
- Младеновски Симо, „Георги Шоптрајанов“, *Македонска Енциклопедија* (Скопје: МАНУ, 2009).
- Младеновски Симо, „Матковски Александар“, *Македонска Енциклопедија*, (Скопје: МАНУ, 2009).
- Нацевски Иван, „Блазонот на лавот во припишаните грбови на Александар III Македонски“, *Македонски хералд* 10, 2016.
- Нацевски Иван, „Односот меѓу црвениот и златниот лав кај Матковски“, *Македонски хералд* 9, 2015.
- Neubecker Ottfried, *A Guide to Heraldry* (New York: Barnes & Nobels, 1997).
- Pastoureau Michel, *Heraldry, its Origin and Meaning* (London: New Horizons, 1996).
- Петровски Бобан, *Хералдика и инсигни* (Скопје: де Гама, 2009).
- Филипова Снежана, *Студии за македонската хералдика* (Скопје: Македоника литера, 2015).
- Fox- Davis A.C., *A Complete Guide to Heraldry* (New York: Bonanza books, 1909 reprint 1978).
- Шоптрајанов Георги, *Хералдика, сигилографија, екслибристика* (Врз примери од културата на Велес) (Скопје: Култура, 1999).
- Woodcock Thomas, John Martin Robinson, *The Oxford Guide to Heraldry* (Oxford: Oxford University Press, 1988).